

Vergaderjaar 2017–2018

34 868

Verslag van een werkbezoek aan Libanon door een delegatie van de commissie Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking

Nr. 1

VERSLAG VAN EEN WERKBEZOEK VAN EEN DELEGATIE UIT DE ALGEMENE COMMISSIE VOOR BUITENLANDSE HANDEL EN ONTWIKKELINGSSAMENWERKING AAN LIBANON VAN 13 OKTOBER 2017 TOT EN MET 17 OKTOBER 2017

Vastgesteld 25 januari 2018

Een delegatie uit de algemene commissie voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking heeft van vrijdag 13 oktober tot en met dinsdag 17 oktober 2017 een werkbezoek gebracht aan Libanon. De delegatie bestond uit de leden Amhaouch (delegatieleider, CDA), Yeşilgöz-Zegerius (VVD), Bouali (D66) en Hijink (SP), alsmede adjunct-griffier Meijers.

Het centrale thema van het werkbezoek was de vluchtelingenproblematiek en opvang in de regio. Libanon, in het na het werkbezoek verschenen regeerakkoord aangemerkt als een nieuw focusland voor het Nederlandse buitenlands- en ontwikkelingssamenwerkingsbeleid, speelt hierin een belangrijke rol door de opvang van vluchtelingen uit Syrië. Door middel van een divers programma heeft de delegatie zich een goed beeld kunnen vormen van de situatie ter plaatse, zowel op humanitair, economisch als politiek gebied. De delegatie heeft verschillende projecten bezocht op het gebied van hulp en handel die door Nederland worden gesteund. Daarnaast zijn er gesprekken gevoerd met regeringsvertegenwoordigers, parlementariërs en vertegenwoordigers van internationale organisaties, ngo's en het bedrijfsleven (van multinationals tot startups). Ook heeft de delegatie bij diverse gelegenheden met de lokale bevolking kunnen spreken over het belang van door Nederland gesteunde projecten.

De delegatie dankt alle gesprekspartners en degenen die betrokken zijn geweest bij het organiseren van dit werkbezoek. In het bijzonder wil de delegatie haar waardering uitspreken voor de inzet van de Nederlandse ambassadeur in Beiroet en zijn medewerkers bij de voorbereiding van het

programma en tijdens het werkbezoek. De hartelijke ontvangst en goede begeleiding van de delegatie hebben in belangrijke mate bijgedragen aan het welslagen van het werkbezoek.

De voorzitter van de delegatie,
Amhaouch

De griffier van de delegatie,
Meijers

Programma van het werkbezoek

Vrijdag 13 oktober

- Aankomst in Beiroet
- Briefing door de Nederlandse ambassade over de actuele situatie in Libanon
- Diner met vertegenwoordigers van de EU en VN

Zaterdag 14 oktober

- Bezoek aan Ghazze vuilnisbelt en aangrenzend vluchtelingenkamp
- Gesprek met lokale burgemeesters en voorzitters van vakbonden
- Bezoek aan Qob Elias vluchtelingenkamp
- Bezoek aan Rashaya Ambulance Station & Blood Bank
- Bezoek aan Kawkaba, project VNGI

Zondag 15 oktober

- Bezoek aan Berytech, Agrytech project
- Gesprek met vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld
- Gesprek met vertegenwoordigers Heineken/Almaza, Air France/KLM, Philips en Unilever
- Bezoek aan vrouwenopvanghuis van ABAAD
- Diner met economen

Maandag 16 oktober

- Bezoek aan Unite Lebanon Youth Project
- Gesprekken met Libanese parlementariërs
- Gesprekken met Libanese Ministers
- Diner met journalisten

Dinsdag 17 oktober

- Terugreis naar Nederland

Vrijdag 13 oktober – Beiroet

Het werkbezoek begon met een briefing op de Nederlandse ambassade over de actuele situatie in Libanon. Belangrijke punten die daarbij aan de orde kwamen, waren de politieke situatie in het land, de vluchtelingenproblematiek en de economische situatie in Libanon. Libanon lijdt steeds meer aan *host country fatigue*. Het land kampt met een fragiele politieke situatie, een zwakke economie en problemen als grote werkloosheid en armoede. De grote getalen Syrische maar ook Palestijnse vluchtelingen komen bovenop de reeds bestaande binnenlandse problematiek. Het is daarom voor landen als Nederland, maar ook andere internationale partners, van belang om niet alleen steun te leveren aan de vluchtelingen, maar ook aan de gastgemeenschap.

's Avonds heeft de delegatie gedineerd met vertegenwoordigers van de EU en verschillende VN Organisaties: Philippe Lazzarini (Resident and Humanitarian Coordinator van de VN in Libanon), Christina Markus Lassen (EU ambassadrice), Tanya Chapuisat (UNICEF Lebanon Representative), Mireille Girard (UNHCR Lebanon Representative) en Claudio Cordone (UNRWA Lebanon Representative). Tijdens dit diner is gesproken over de rol van de internationale gemeenschap in de ondersteuning van Libanon, zowel op gebied van de vluchtelingenproblematiek als economisch en politiek. *Host country fatigue* was opnieuw een belangrijk gespreksonderwerp: het belang werd benadrukt om als internationale gemeenschap Libanon te blijven steunen en te laten zien dat zij de gevolgen van de crisis in Syrië niet alleen hoeft te dragen. Voor wat betreft de vluchtelingenproblematiek zijn toegang tot scholing en gezondheidszorg, het recht op werk en *resettlement* belangrijke onder-

werpen die de aandacht van de internationale gemeenschap nodig hebben, aldus de gesprekspartners. Ervaringen uit het verleden, met Palestijnse vluchtelingen die na generaties nog altijd in Libanon verblijven en geen uitzicht hebben op terugkeer, hebben de Libanese overheid huiverig gemaakt om al te veel rechten te verlenen aan vluchtelingen. Ook is de regering huiverig jegens het toestaan van grote vluchtelingenkampen. Bovendien worden vluchtelingen al enige tijd niet meer centraal geregistreerd. Het grootste deel van de Syrische vluchtelingen woont dan ook verspreid over het land tussen de Libanese bevolking, wat het lastig kan maken om hen te bereiken met (nood)hulp.

Zaterdag 14 oktober – Bekaa vallei

De tweede dag heeft de delegatie een bezoek gebracht aan de Bekaa vallei, waar veel van de Syrische vluchtelingen zich bevinden. Onder begeleiding van medewerkers van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten Internationaal (VNGI) en een aantal lokale Libanese burgemeesters is een bezoek gebracht aan de Ghazze dump, een grote vuilnisbelt aan de rand van een tentenkamp voor vluchtelingen, die met hulp van VNGI wordt opgeruimd om de leefbaarheid en hygiëne voor zowel het vluchtelingenkamp als de lokale dorpen te verbeteren. Aansluitend is ook het aangrenzende tentenkamp bezocht, waar gesproken is met de Syrische vluchtelingen. Belangrijke thema's die daarbij naar voren kwamen, waren de toegang tot werk en scholing, en (on)mogelijkheden voor terugkeer of relocatie. Aansluitend vond een gesprek plaats met een aantal lokale burgemeesters en voorzitters van vakbonden. Zij benadrukten de vorderingen die in hun ogen gemaakt worden met de integratie van Syrische vluchtelingen in de lokale gemeenschap.

Vervolgens heeft de delegatie een bezoek gebracht aan het Qob Elias Refugee Camp. Internationale organisaties worden in principe niet in de gelegenheid gesteld door de Libanese overheid om vluchtelingenkampen in te richten, maar na een grote brand is het Rode Kruis gevraagd dit tentenkamp opnieuw op te bouwen. Dit heeft het Rode Kruis, met steun van Nederland, in de gelegenheid gesteld om voorzieningen te treffen voor hygiëne en veiligheid die in andere tentenkampen ontbreken. Gesproken is met medewerkers van het Rode Kruis en de bewoners van het tentenkamp over hun ervaringen hiermee en het verschil dat dit voor hen heeft gemaakt.

Aansluitend is een bezoek gebracht aan Rashaya Ambulance Station & Blood Bank, een medische post die ingericht is door het Rode Kruis met hulp van Nederland. Deze post biedt zowel de vluchtelingen als de lokale bevolking toegang tot goede gezondheidszorg.

De dag werd afgesloten met een bezoek aan Kawkaba, een dorp waar VNGI een project uitvoert gericht op sociale cohesie door middel van ruimtelijke ordening. In Kawkaba leven de Syrische vluchtelingen volledig gescheiden van de Libanese bevolking en mijden zij elkaar moedwillig in de openbare ruimte. Door middel van herontwikkeling van de openbare ruimte – meer groen, meer speelvelden, en meer ontmoetingsplekken – wordt gepoogd de twee gemeenschappen beter met elkaar te integreren. In Kawkaba heeft de delegatie met zowel Syrische vluchtelingen als de lokale Libanese bevolking gesproken over hun ervaringen met dit project. De eerste resultaten van het project zijn gemengd: waar de lokale Libanese bevolking erg enthousiast bleek over de verbeteringen, gaven de Syrische vluchtelingen aan nog veel op zichzelf te blijven, omdat zij de lokale bevolking niet tot last willen zijn.

Zondag 15 oktober – Beiroet

De derde dag van het werkbezoek werd aangevangen met een bezoek aan Berytech, de organisatie die met Nederlandse financiering het Agrytech programma uitvoert. Dit programma biedt startups en jonge ondernemers in de agro-sector kansen om voet aan de grond te krijgen op de Libanese en ook de internationale markt. Agro is een van de grootste handelssectoren tussen de landen in het Midden Oosten en Noord-Afrika. Libanon bezit een sterk marktaandeel, maar innovatie is nodig om dit te behouden. Het Agrytech programma dient meerdere doelen: het bestrijden van (jeugd)werkloosheid en braindrain, het stimuleren van innovatie in de agro-sector en het adresseren van problemen rond voedselzekerheid. Agrytech draagt hierdoor bij aan duurzame ontwikkeling. Agrytech wordt voor 90% gefinancierd door Nederland, dat een bedrag van € 3 miljoen beschikbaar heeft gesteld voor twee jaar. Ook biedt de universiteit van Wageningen (WUR) kennis en ondersteuning aan dit project. Verschillende van de startups hebben in december 2017 deelgenomen aan de Food Valley op de WUR.

Innovatie is een belangrijk criterium voor deelname aan Agrytech. De focus ligt op het versterken van de waardeketen via moderne technologieën en innovatie. Tijdens het bezoek aan Berytech heeft de delegatie onder andere gesproken met verschillende startups binnen het project. Deze ondernemingen besloegen een breed scala aan activiteiten binnen de agro-sector, van het ontwikkelen van een monitoringsysteem voor het welzijn van dieren in pluimveehouderijen en de productie van honing tot een app waarmee eten besteld en bezorgd kan worden dat is klaargeemaakt door alleenstaande Libanese moeders.

Na afronding van de laatste fase van het project zal een nieuwe ronde gestart worden met nieuwe startups. Hierbij zal ook aandacht besteed worden aan het bereik van het programma, zodat ook delen van het land als de Bekaa vallei beter bereikt worden.

Na het bezoek aan Berytech heeft de delegatie op de residentie van de ambassadeur gesproken met verschillende vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld in Libanon, waaronder de Libanese Organisation for Studies and Training, het Arab Centre for Rule of Law, Women in Front en vertegenwoordigers van de Palestijnse gemeenschap in Libanon. In meerdere rondes kon de delegatie aan verschillende tafels met deze vertegenwoordigers spreken over hun werk, hun ervaringen en de hulp die de internationale gemeenschap hen kan bieden. Hierbij is een breed scala aan onderwerpen aan bod gekomen, van mensen- en vrouwenrechten tot de vluchtelingenproblematiek en armoede en werkloosheid.

Hierop volgend is een bezoek gebracht aan de Almaza Brouwerij, waar is gesproken met vertegenwoordigers van Heineken/Almaza, AirFrance/KLM, Philips en Unilever. De meeste multinationale ondernemingen hebben een aantal vestigingen in de regio van waaruit zij de gehele regio bedienen. Libanon is hiervoor niet de eerste keus. Naast het feit dat Libanon een relatief klein marktaandeel omvat voor deze bedrijven, hebben andere landen in de regio, zoals bijvoorbeeld de Golfstaten, een stabielere politieke situatie en een beter vestigingsklimaat. Allen gaven aan dat er ruimte is voor groei in Libanon, maar stabiliteit, zowel politiek als economisch, gedegen infrastructuur en een heldere economische visie van de Libanese regering zijn hiervoor essentieel.

Vervolgens heeft de delegatie een bezoek gebracht aan een opvanghuis voor vrouwen, gerund door de organisatie ABAAD, een ngo die zich inzet voor gendergelijkheid en economische en sociale ontwikkeling. Hier worden vrouwen van alle leeftijden opgevangen die te maken hebben

gehad met *gender based violence* en huiselijk geweld (zoals verkrachting, eermoorden en gedwongen huwelijken) of hiertoe een hoog risico lopen. De delegatie heeft gesproken met verschillende vrouwen die hier opgevangen werden, zowel als met vertegenwoordigers van ABAAD. De laatsten benadrukten de moeilijkheden die zij tegenkomen in hun werk, vanwege de gebrekkige wetgeving en juridische bescherming voor sociale hulpverleners in Libanon.

De dag werd afgesloten met een diner met twee economen: Rola Azour, senior economisch adviseur bij het VN ontwikkelingsprogramma UNDP, en Nassib Ghobril, hoofd econoom en hoofd van de economische onderzoeks- en analyse afdeling van de Byblos Bank. Zij gaven aan dat de Libanese economie sterk afhankelijk is van het vertrouwen van huishoudens, wat weer wordt bepaald door de politieke stabiliteit en veiligheid. Wanneer het politiek beter gaat in Libanon, vertaalt zich dat in economische groei. Dit was duidelijk te zien na het uitbreken van het conflict in Syrië: nog voor de handel met Syrië stakte, verslechterde de economie al door een afname in het vertrouwen van de consumenten. Toen tegen het einde van 2016 een internationale oplossing voor het conflict dichterbij leek te komen, vertaalde zich dit in een toenemend consumentenvertrouwen en een groeiende economie.

Een andere factor die van belang is voor de Libanese economie zijn de afdrachten van de Libanese diaspora: tussen de 1,2 en 1,4 miljoen Libanezen in het buitenland sturen nog altijd geld terug naar huis, wat neer komt op ongeveer 7 miljard USD per jaar. Een andere belangrijke, stabiele bron van inkomsten is de bankensector, die 41% van de inkomstenbelastingen oplevert en 7% van het BBP. Zwaktes van de Libanese economie zijn de hoge leendrift van de overheid, de toenemende kosten om de infrastructuur draaiende te houden en belastingontwijking (belastinginning wordt geschat op 50% van de capaciteit).

Beide economen benadrukten het effect dat de internationale hulp al bewerkstelligd heeft voor de Libanese economie. Het multiplier effect van de geboden hulp wordt berekend op 1.6. Er is vanaf het begin gezocht naar een balans tussen ontwikkelingshulp en noodhulp, al ligt het zwaartepunt nog steeds bij noodhulp. Beiden benadrukten de noodzaak voor meer structurele ontwikkelingshulp. Investerings- en vestigingsklimaat en ondernemingsklimaat zijn nodig. Hiervoor is politieke wil en een helder plan van de Libanese overheid nodig, maar de internationale gemeenschap kan hierbij ondersteunen, bijvoorbeeld door het delen van best practices.

Tot slot is gesproken over de gevolgen van de instroom van vluchtelingen voor de Libanese economie. Deze zijn niet per definitie negatief. De instroom heeft ook geleid tot meer goedkope arbeidskrachten, de verhuur van niet-renderend onroerend goed en een injectie in de economie door de cash-programma's van de VN.

Maandag 16 oktober – Beiroet

De laatste dag van het werkbezoek begon met een bezoek aan het Unite Lebanon Youth Project (ULYP), een ngo die zich inzet voor alle kinderen in Libanon. Door samenwerking met scholen en andere organisaties brengt ULYP kinderen uit verschillende religieuze, politieke en etnische groepen bij elkaar via onderwijsactiviteiten. ULYP zet zich in voor het bevorderen van wederzijds respect, tolerantie en dialoog. Naast de activiteiten voor kinderen organiseert ULYP ook een *Mother's Program* om dit gedachtegoed te verspreiden in de bredere gemeenschap.

Na het bezoek aan ULYP heeft de delegatie gesproken met een aantal Libanese parlementariërs. Met dhr. Nabil de Freij, de voorzitter van de commissie voor Commercie, Industrie en Planning, is voornamelijk

gesproken over de vluchtelingenproblematiek. Dhr. De Freij benadrukte dat dit het eerste en grootste probleem is dat oplossing behoeft. Er moet gewerkt worden aan terugkeer of relocatie van vluchtelingen, zodat een situatie als met de Palestijnse vluchtelingen uit 1948 – die nog altijd in Libanon verblijven – voorkomen wordt. Ook is er gesproken over een recent aangenomen wet voor publiek-private partnerschappen (PPP), die kansen biedt voor Libanese bedrijven, startups en jonge ondernemers. Voor wat betreft de rol van de internationale gemeenschap riep dhr. De Freij op tot zo veel mogelijk directe investeringen in specifieke programma's in plaats van niet geoordeelde donaties. Dit komt transparantie ten goede en verkleint het risico op corruptie. Daarnaast benadrukte dhr. De Freij dat de partnerschapsovereenkomst tussen Libanon en de EU aangepast zou moeten worden. Exportrestricties moeten verder afgebouwd worden, met name op het gebied van landbouwproducten, nu de handel in de regio op dit gebied terugloopt door het conflict in Syrië. Tot slot benadrukte dhr. De Freij de geschiktheid van Beiroet als lokale hub voor de wederopbouw van Syrië, wanneer daarmee begonnen wordt.

Dhr. Yassin Jaber, lid van de commissie Buitenlandse Zaken en voormalig Minister van Handel, benadrukte twee grote uitdagingen voor Libanon: financieel-economische stabiliteit en de vluchtelingenproblematiek. De crisis in Syrië heeft grote gevolgen gehad voor de Libanese economie. Ook dhr. Jaber sprak over de partnerschapsovereenkomst met de EU, het belang van de agro-sector en over de nieuwe PPP-wetgeving, die kansen biedt aan alle sectoren en op alle niveaus, van lokaal tot landelijk. Voor wat betreft de vluchtelingenproblematiek benadrukte ook dhr. Jaber het belang van veilige terugkeer en/of relocatie van vluchtelingen. In dit kader stipte hij ook de problematiek van de stateloze kinderen aan, die in Libanon geboren worden van Syrische ouders, maar niet terug naar Syrië kunnen zonder Syrische papieren. De internationale gemeenschap moet zich in gaan zetten om dit probleem te verhelpen.

Daarna heeft de delegatie gesproken met dhr. Michel Moussa en dhr. Ghassan Mokheiber, respectievelijk de voorzitter en de secretaris van de commissie Mensenrechten. Zij benadrukten dat de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens is verankerd in de preambule van de Libanese Grondwet, waardoor mensenrechten een centrale positie innemen in de Libanese samenleving. De mensenrechtencommissie heeft in een rapport 21 aandachtspunten op het gebied van mensenrechten geïdentificeerd en er worden stappen gezet, bijvoorbeeld door recent aangenomen wetgeving op het gebied van verbod op foltering, bestrijding van verkrachtingen en participatie van vrouwen in gemeenteraadsverkiezingen. Een bemoeilijkende factor in Libanon blijft echter het feit dat de Grondwet de rechten van de verschillende geloofsgemeenschappen beschermt op het gebied van personen- en familierecht, waardoor het aannemen van nationale wetgeving bijvoorbeeld voor het vaststellen van de huwelijksleeftijd niet mogelijk is, net als het vastleggen van rechten voor de LHBTQI-gemeenschap. Voor wat betreft de vluchtelingenproblematiek benadrukte ook dhr. Moussa en dhr. Mokheiber het belang van terugkeer en/of relocatie. Permanente (re)locatie in Libanon als gastland is geen optie. Libanon is ook geen partij bij het VN-vluchtelingenverdrag.

Vervolgens heeft de delegatie gesproken met een aantal Libanese Ministers. In het gesprek met dhr. Mouin Merhebi, Minister voor Vluchtelingen zaken, was *host country fatigue* opnieuw een belangrijk onderwerp. Dhr. Merhebi benadrukte dat voor de crisis in Syrië Libanon ook al kampte met armoede en werkeloosheid. De komst van de vele vluchtelingen heeft deze problematiek enkel versterkt. Libanon heeft op dit moment niet voldoende middelen om in de basisbehoeften van mensen te voorzien.

Hulp vanuit de internationale gemeenschap blijft dus noodzakelijk, niet alleen voor de vluchtelingen maar ook voor de Libanese bevolking zelf. Niet alleen economische ondersteuning is noodzakelijk, maar ook water en watervoorziening zijn belangrijke onderwerpen die acute aandacht behoeven. Libanon kampt met een tekort aan schoon drinkwater en goede infrastructuur.

Voor wat betreft deze hulp benadrukte ook dhr. Merhebi het belang van directe investeringen in specifieke projecten. Dit bevordert transparantie en voorkomt corruptie of het verplaatsen van fondsen naar andere doeleinden.

Ook in het gesprek met dhr. Pharoun, Minister voor Planning, was de vluchtelingenproblematiek een centraal thema. Libanon heeft lang symbool gestaan voor conflict en burgeroorlog, maar sinds het einde van de burgeroorlog staat het symbool voor samenleven in diversiteit. Het maatschappelijk middenveld speelt een belangrijke rol in Libanon en Libanon speelt een belangrijke rol op het gebied van culturele emancipatie in de regio. De instroom van de grote aantallen vluchtelingen hebben de samenleving echter onder druk gezet. Ook dhr. Pharoun benadrukte het belang van terugkeer en/of (re)locatie en de noodzaak voor blijvende steun door de internationale gemeenschap.

Uit de gesprekken met de verschillende bewindspersonen kwam bovendien duidelijk naar voren dat donoren, waaronder Nederland, aandacht moeten hebben voor welke projecten gesteund worden via de Libanese overheid en welke via ngo's of andere organisaties.

Het werkbezoek aan Libanon werd die avond afgesloten met een diner met een aantal journalisten werkzaam in de regio, waar is gesproken over hun ervaringen in Libanon en daarbuiten.